

Əlişir Nəvai: bütün zamanların söz memarı

Dahi özbək şairi və mütəfəkkiri Əlişir Nəvai dünya ədəbiyyatı tarixində mühüm yer tutan, adı hörmət və ehtiramla çəkilən şəxsiyyətlərdəndir. Böyük şairin yazdığı əsərlər özbəklərlə yanaşı, dünyanın bir çox xalqları tərəfindən də sevilə-sevilə oxunur.

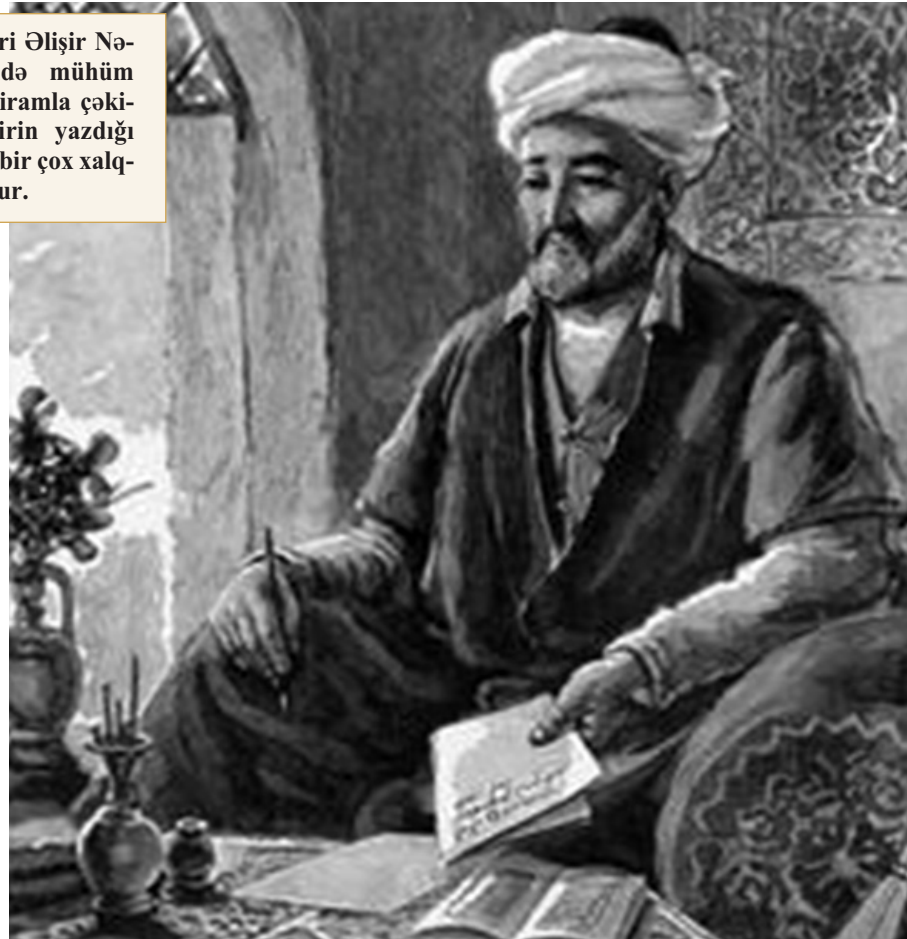
Onun yaradıcılığı dərinliyi, genişliyi, mənə çalarlılığı və poetikliyi ilə elə ilk misralarından oxucunun qəlbinə yol tapır. Zamanından asılı olmayaraq, Nəvainin əsərləri bədii gücü, mənə dərinliyi, axıcılığı ilə oxuyanları sehrinə salır və onu dünya xalqlarına sevdiren, ədəbiyyat tarixində əbədi olaraq yaşadan da bu amillərdir.

Bu günlər Əlişir Nəvainin 585 illik yubileyi həm doğma Özbəkistanda, həm də dünyanın bir çox ölkəsində təntənə ilə qeyd olunur. Türkdilli xalqlar ədəbiyyatında ana dilində ilk "Xəmsə"nin müəllifi olan Nizaməddin Mir Əlişir Nəvainin həyat yolu yaradıcılığı qədər maraqlıdır. Şərqin dünya ədəbiyyatına bəxş etdiyi dahilərdən biri olan Əlişir Nəvai 9 fevral 1441-ci ildə Heratda Teymurilər sarayına yaxın zadəgan ailəsində anadan olub. İlk təhsilini Herat, Məşhəd və Səmərqənd şəhərlərində alıb. Aldığı təhsil, yaşadığı şəhərlər, keçdiyi həyat yolu onun dünya görüşünə müsbət təsir göstərmiş, həm şair, həm də şəxsiyyət kimi formalaşmasına böyük təkan verib.

Hələ kiçik yaşlarından Əlişir Nəvaiddə şairlik istedadı özünü göstərmiş. O, özbək və fars dillərində yazdığı ilk şeirləri ilə ətrafındakı insanları heyrləndirməyi bacarmışdır. İstedadı və qabiliyyəti sayəsində 15 yaşında şair kimi şöhrət qazanmışdır. Sonra yavaş-yavaş onun şöhrəti dünyanın hər yerinə yayılmışdır.

Tarixi mənbələrdən məlumdur ki, Əlişir Nəvainin atası Qiyasəddin Kiçginə Bahadır Hüseyn Bayqaranın atası Əmir Qiyasəddin Mənsurla süd qardaşı olub. Buna görə də onların uşaqları bir yerdə böyüyüb, eyni məktəbdə oxuyublar. 1468-ci ildə məktəb yoldaşı Hüseyn Baykara hakimiyyətə gəldikdən sonra Nəvaini saraya dəvət edərək möhürdar vəzifəsini ona tapşırıb. Sarayda çalışan Nəvai bacarığı ilə 1472-ci ildə vəzir rütbəsinə yüksəlib, əmir titulu alıb.

Nəvai vəzir olduğu illərdə dövlət adamı kimi dövrünün görkəmli alim, şair, musiqçi, rəssam və xəttatlarını himayə edir, onları qorumağa çalışırdı. Bundan başqa o, öz hesabına mədrəsə və xəstəxanalar açır, yollar, körpülər saldırır, karvansaralar tikdirirdi. Amma nə edəsən ki, onun belə nəcib, xeyirxah əməlləri yuxarı dairələrdə müəyyən narazılıqlar yaradırdı. Buna görə də şəhər qüvvələri şair haqqında həqiqətdən uzaq böhtan və iftiralər yayırdılar. Bütün bunlardan təngə gələn Əlişir 1476-cı ildə vəzirlikdən imtina edir. Bundan sonra şairi Astrabad vilayətinin hakimiyyətinə göndərirlər. Amma

Nəvai bir il bu vəzifədə çalışdıqdan sonra Herata qayıdaraq ömrünün sonunadək burada yaşayıb, yaradıcılıqla məşğul olur. Şair 1501-ci il yanvarın 3-də doğulduğu Herat şəhərində dünyasını dəyişir.

Tədqiqatçıların verdikləri məlumatlara görə, Əlişir Nəvai yalnız ölkəsinin elm və sənət sahəsində deyil, mədəni həyatında da, həmçinin iqtisadiyyatının güclənməsində də böyük xidmətlər göstərmişdir. Buna görə də həm əvvəlki illərdə, həm də bu günümüzdə nəşr olunan bütün ədəbiyyat kitablarında onun elmi və dini baxışları geniş işıqlandırılır.

Əlişir Nəvai ərəbcə və farsca ana dili qədər təmiz bilirdi. Bu dillərdə gözəl əsərlər yazmaq bacarığına sahib idi. Amma şirin laylası ilə böyüdüüyü ana dilinə xüsusi hörmət və rəğbət göstərirdi. Yaşadığı dövrün dəbi ilə gedərək ərəb, xüsusilə fars dillərində yazan türk şairlərinə qarşı çıxırdı. Türk dilinin başqa dillərin kölgəsində qalmaması üçün haqq səsinə qaldırırdı. Şair türk dilinin də məcazlar, cinaslar, qafiyələr və fellər dili olduğunu, səs və mənə incəlikləriylə çatdırılan güdrətlə ifadə imkanlarının əcnəbi dillərdən üstün olduğunu bilirdi. Yazdığı bir-birindən maraqlı əsərlərində bunu sübut etməyə çalışırdı. Şair "Mühakəmət-ül-Lügəteyn" adlı əsərini bu məqsədlə yazmışdır. Ədib bu əsərində türk və fars dillərini müqayisə edir. Türk dilinin başqa dillərdən hansı baxımdan üstün olduğunu aydın şəkildə açıqlayır və bunu gətirdiyi əsaslı nümunələrlə sübuta yetirirdi. Şair həmin əsərində yazır: "...fars dili yüksək və dərin mövzuları anlatmaqda gücsüzdür. Çünki türk dilinin yaranışında və mövzu-

larında çox incəlik, özünəməxsusluq vardır. İncə fərqlər, ən yüksək mənalar üçün elə sözlər yaradılmışdır ki, elmi adamlar tərəfindən açıqlanmazsa, asan anlaşıla bilməz".

Müxtəlif illərdə qələmə aldığı əsərləri ilə dünya ədəbiyyatı tarixində silinməz izlər qoymuş Əlişir Nəvai 16-sı mənzum, 16-sı mənsur olmaqla bir-birindən dəyərli 32 əsər yazmışdır. Şair türkçə yazdığı əsərlərinə "Nəva", farsca yazdığı əsərlərini isə "Fani" təxəllüsü qoymuşdu. Nəvai yaradıcılığı boyu 6 divan yaradıb. Gənclik illərinin məhsulu olan ilk şeirlərini "Bədaye ülbədayə" adlı divanında toplayıb. İkinci divanını "Nəvadir ülnəhayə" adlandıraraq 1498-1499-cu illərdə özbək dilində yazdığı lirik şeirlərini "Çahar divan" adlanan 4 cildə - "Qəraib üs-sifər" ("Uşaqlığın qəribəlikləri"), "Nəvadir ülsəvab" ("Gənclik nadirlikləri"), "Bədayi ülsəvət" ("Orta yaşın gözəllikləri"), "Fəvaid ülsəvab" ("Böyükliyin faydaları") yerləşdirib.

Şairi daha çox məşhurlaşdıran və sevdiren yaradıcılığının zirvəsi olan özbək dilində yazdığı "Xəmsə"dir. Nəvai "Xəmsə"sində dövrünün ictimai həyatında baş verən hadisələrdən ətraflı bəhs edib. "Xəmsə"yə daxil olan "Möminlərin hey-rəti", "Fərhad və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi səyyarə", "Səddi İsgəndər" poemalarında şair həyatın dərinliklərinə baş vuraraq bəşəri ideyaları dolğun şəkildə nəzmə çəkib, dünyanın əbədi olmadığını müxtəlif məzmunlu hekayətlərlə insanlara aşılamağa çalışıb. Oxucularını xeyirxahlığa, insani dəyərlərə hörmətlə yanaşmağa çağırıb.

Ən önəmlisi odur ki, Nəvainin "Xəmsə"si yalnız özbək ədəbiyyatında deyil, bütün türkdilli xalqların ədəbiyyatında ana dilində yazılmış ilk "Beşlik"dir. Şair bu əsəri ilə Nizami ədəbi məktəbinin davamçılarından biri kimi şöhrət qazanıb. Nəvai "Xəmsə"sini islami əsaslara uyğun olaraq nəqşibəndilik sufi təriqətinin təsiri altında yazmışdır. Şairin "Xəmsə"sinin ümumi həcmi barədə oxucularda təsəvvür yaratmaq üçün qeyd edək ki, "Heyrət ülsəvab" 3988, "Fərhad və Şirin" 5679, "Leyli və Məcnun" 3622, "Səbəyi-səyyar" 5009, "Səddi-İsgəndər" 7215, ümumilikdə 25513 beytdən ibarətdir. Bu, Firdovsinin "Şahnamə" əsərinin təqribən yarısı həcmindədir.

İstedadlı söz nəqqası olan Əlişir Nəvai "Xəmsə"sini yazarkən iki dastanın süjet xəttinin Azərbaycanın böyük klassikləri Nizami Gəncəvi və Əşrəf Mərağaydan faydalandığını lütfkarlıqla qeyd etmişdir. "Xəmsə"sinin hər sözündə, hər misrasında Nizami Gəncəviyə baş əyir, cəsarət edib şairin söz meydanına daxil olmaq, onun pəncəsinin üstünə pəncə qoymağın nə qədər çətin olduğunu, bunu hər kəsin bacarmadığını etiraf edərək yazır:

*Bu meydanda sanma asandır durmaq,
Nizami ilə pəncə pəncəyə vurmaq.
Nizamiyə pəncə uzatsa hər kəs,
Qırılar pəncəsi, murada yetməz.
Şir pəncəsi gərək şirlə edə cəng,
Bari şir olmasa, qoy olsun pələng.*

Hər il fevralın 9-da Daşkənddə və Nəvai vilayətinin mərkəzi Nəvai şəhərində şairin növbəti doğum günündə beynəlxalq forum keçirilir. Bu onu göstərir ki, Özbəkistanda Əlişir Nəvai irsinə böyük məhəbbət və sevgi var. Görkəmli şairin adını dilə gətirəndə həmişə qarşısına "həz-rət" epiteti artırılır. Onun əsərləri hər il yüksək tirajla nəfis şəkildə nəşr edilir. Nəvainin xarici ölkələrdəki əlyazmalarının surəti çıxarılır, haqqında yazılmış elmi əsərlər toplanır. Şairin yaradıcılığının geniş oxucu kütləsinə daha yaxşı tanıtılması üçün 4 cildə əsərləri və dilinin izahlı lüğəti buraxılmışdır. Onun haqqındakı bütün bilgilər şairin adını daşıyan ensiklopediyada öz əksini tapır. Bütün bu işləri Özbəkistanda şairin adını daşıyan xüsusi Nəvai Fondu icra edir.

Əlişir Nəvai yaradıcılığı boyu yazdığı əsərlərində yüksək poetik ustalıqla, anlaşılan dillə insanlıq, ədalət, elm, irfan və mərhəmət ideyalarını tərənnüm etmişdir. Yazıldığı vaxtdan əsrlər keçməsinə baxmayaraq, şairin əsərləri insanların qəlbində, ürəyində bəşəri duyğular oyatmağa davam edir. Ona görə də Əlişir Nəvai yazdığı əsərləri ilə hər kəsin qəlbində söz abidəsi ucaltmışdır.

Vahid MƏHƏRRƏMOV,
"Azərbaycan"